

S:t Eriks tavla i Uppsala domkyrka

NILS SUNDQUIST

I likhet med kyrkorna på kontinenten var de svenska under medeltiden – här liktydigt med den katolska tiden – ofta överfyllda av dyrbara inventarier. Det var träskulpturer i granna färger, altarskåp och sniderier, heliga kärl i silver och guld, bonader samt rikt ornerade gravstenar. Prakten koncentrerade sig kring kyrkans heligaste plats, högkoret med högaltaret, och kring övriga altaren på skilda håll i kyrkorummet. När därtill kom att valv och väggar prunkade av muralmålningar var det ofta ingen överdrift att jämföra kyrkorummet med ett rikt sirat helgonskrin.

Bland de svenska kyrkorna stod utan tvivel Uppsala domkyrka, rikets metropolitkyrka, bland de rikast smyckade och dyrbarast inredda. I enlighet med vad som ovan sagts koncentrerade sig prakten kring högaltaret; därefter följde de fem stora kapell, som i en krans omgav högkoret. Det största av dem var Mariakapellet, nuvarande Vasakoret. Alla kapell hade egna altaren och uppläts esomoftast till förtjänta mäns eller släkters sista vilorum. Det åt S:a Katarina helgade kapellet, strax till vänster om Vasakoret, uppläts till gravkor åt lagmannen i Uppland Birger Pettersson, den heliga Birgittas fader, och hans närmaste. Nere i långhuset, beläget väster om tvärskeppet, befann sig utefter båda sidor serier av liknande kor alla med egna altaren och utsmyckade på övligt katolskt vis. Det var dessa kapell som sedermera under 1600-talet uppläts till svenska stormäns gravar, en egenskap som de ju behåller än i dag.

Bland Uppsala domkyrkas dyrbaraste klenoder under medeltiden var de föremål, som stod knutna till helgonkungen Erik Jedvardsson, Erik den helige, död i Aros 1160, därefter skrinlagd och så småningom dyrkad som Sveriges rikets skyddspatron. Efter sin martyrdöd hade Erik gravlagts i domkyrkan ute i (Gamla) Uppsala, men drygt hundra år därefter, eller vid distingen 1273, hade relikerna återförts till Östra Aros av den anledningen att ärkebiskopssätet vid samma tid koncentre-

rats till den nu livligt blomstrande handelsplatsen. Vid relikernas överförande var den nya domkyrkan ännu inte påbörjad, men när den börjar uppföras omkring 1290 kan man säga att den skapades som ett värdigt hölje kring kyrkans dyrbaraste klenodium, helgonkonungens relikskrin. Raskt utökades nu de s. k. Eriksminnena. Vid västportalen uppsattes en skulptur av Erik, ett av de kapell som omgav högkoret dekorerades med målningar ur konungens levnad, så småningom tillkom en bonad, den s.k. S:t Eriks tapet, avsedd att smycka kyrkan bl.a. vid kröningarna. Och slutligen finner vi i domkyrkans samlingar ett helt altarskåp med bildserier med motiv från konungens levnad och martyrdöd. Detta altarskåp, som i nedanstående rader skall skildras, går vanligen under benämningen *S:t Eriks tavla*.

Naturligast är att tänka sig att S:t Eriks tavla tillkommit för att smycka helgonkonungens grav i domkyrkan men osäkert är om avsikten varit denna. På 1600-talet, då helgonskrinet erhållit sin plats i högkoret, vet vi emellertid att skrin och tavla sammanförts. Skrinet hade nu sin plats mellan pelarna omedelbart till vänster (norr) om högaltaret och på en bild från 1697, utförd av kopparstickaren Truls Arvidson för Peringskiölds stora verk *Monumenta Ullerakerensia* (tryckt 1719), ser man att S:t Eriks tavla har sin plats omedelbart över skrinet. Tavlan var fästad vid en kraftig järnstång mellan de två nyss nämnda pelarna. Alltsammans krönes av den stora förgyllda kungakrona, som i våra dagar kröner den numera till bakom altaret förlagda gravplatsen.

Tragiskt nog förstördes S:t Eriks tavla vid domkyrkans brand 1702. Det är oss därför ej möjligt att göra oss någon föreställning om tavlans utseende annat än på rekonstruktionsvägen. Men även detta skulle ha varit omöjligt om inte riksantikvarien J. Peringskiöld låtit göra detaljerade avritningar av tavlans olika bilder. Ritningarna återfinns i det ovannämnda verket *Monumenta Ullerakerensia*.

På Peringskiölds första bild, som är en översiktsbild över helgongraven, ser man det praktfulla skrinet inställt i sitt hölje eller skyddskur, genom vars gallerväggar man kan skönja skrinet. Efter relikernas hårda öde i reformationstiden hade Johan III låtit guldsmeden Hans Rosenfält förfärdiga ett nytt skrin och förmodligen var det i samband därmed som helgongraven fick sin plats i högkoret. Av Peringskiölds bild framgår att S:t Eriks tavla var konstruerad på ett ganska säreget sätt. Den var nämligen gjord som en väldig »bok» med tre blad, ej olik

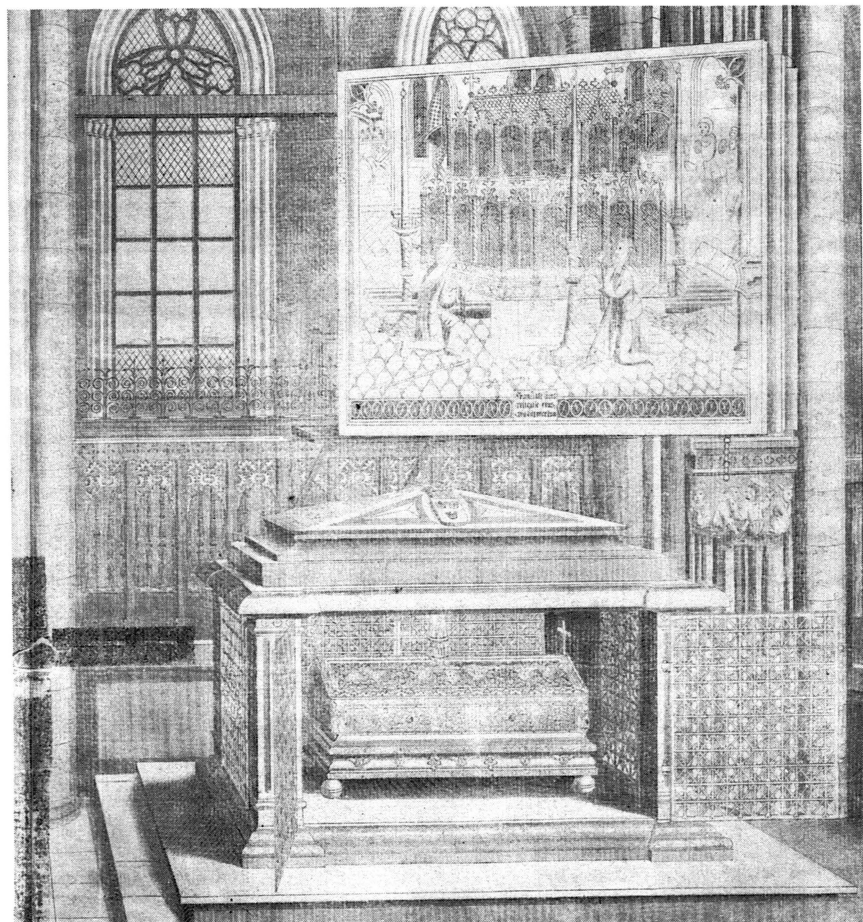

Bild 1 a. Erik den heliges grav i Uppsala domkyrkas högkor vid 1600-talets slut. Över helgongraven ses S:t Eriks tavla, konstruerad som en blädderbok med tre blad.

sådana blädderställ för tågtiderna, som man förr fann på järnvägsstationerna. På översikt bilden ser man »boken» igenslagen och å själva omslaget iakttas en målning av helgongraven sådan den såg ut under medeltiden: ett skyddslikt hölje, som närmast har formen av ett rikt sirat gotiskt kapell, döljer skrinet och alltsammans är placerat på ett med bärstänger försett underrede. Framför helgongraven knäböjer två personer och den heliga platsen accentueras ytterligare genom tre stora ljusstakar. Intill graven är vidare uppställt det s. k. S:t Eriks banér, det betydelsefulla riksklenodium, som utlånades till krigsmakten, då riket

var i fara. En intressant detalj på tavlans »pärm» är den mot höger placerade kedja, medelst vilken »boken» kunde öppnas.

Såsom S:t Eriks tavla är konstruerad – dvs. med tre »blad», vilka bör ge två »uppslag» – kan man vänta att densamma skall innehålla minst två bildserier, eller en å varje »uppslag». Detta antagande bekräftas av de teckningar, som Peringskiöld efter översiktsskildringen återger. En serie av åtta tavlor, vilka med största sannolikhet är att beteckna som skulpturgrupper, har smyckat det *första* uppslaget, med fyra tavlor å varje sida. Tavlorna är numrerade å nedtill befintliga skriftband och av ordningsföljden att döma skall man studera tavlorna från vänster till höger i två rader över hela uppslaget. Vi finner i den övre raden tavlorna 1, 2, 3 och 4 och i den undre 5, 6, 7 och 8. Texterna är avfattade på latin och det framgår att bildframställningarna vill skildra Erik den heliges levnad. Innehållet är följande: Första tavlan: Konungen krönes av biskop Henrik. Andra tavlan: Folket betalar skatt till konungen (vilken denne av godhet lämnar tillbaka). Tredje tavlan: Konungen låter bygga kyrkan och visar sin vördnad för prästerna. Fjärde tavlan: Konungens och biskopens seglats till Finland. Femte tavlan: Konungen strider med och besegrar finnarna. Sjätte tavlan: Konungen låter predika Guds ord. Sjunde tavlan: Biskop Henrik döper finnarna. Åttonde tavlan: Konungen bevisar sin sista mässa i den Heliga trefaldighetens kyrka i Aros.

Den andra bildserien utgöres av fyra målningar, vilka trots sin mindre numerär upptar samma yttinnehåll som den föregående skulpturserien genom att de är dubbelt så höga. De fyra målningarna bildar utan tvivel tillsammans det *andra* uppslaget i altarskåpet, med två bilder å varje sida, och skildrar konung Eriks martyrdöd i Aros 18 maj 1160. Målningarna har följande innehåll. Första bilden: Striden mellan svenskar och danskar. Andra bilden: Konung Erik tages till fånga. Tredje bilden: Konungen ljuter martyrdöden genom halshuggning. Fjärde bilden: Den döde konungen bortbäres på bår för att gravläggas.

S:t Eriks tavla i Uppsala domkyrka var, som av ovanstående framgick, ett altarskåp med en yttre presentationsbild av helgongraven samt med två inre varandra kompletterande bildserier, en skulptural och en målad, där Erik den heliges levnad och martyrdöd på ett översiktligt och lättfattligt sätt åskådliggöres. Vad som kom att göra altarskåpet till

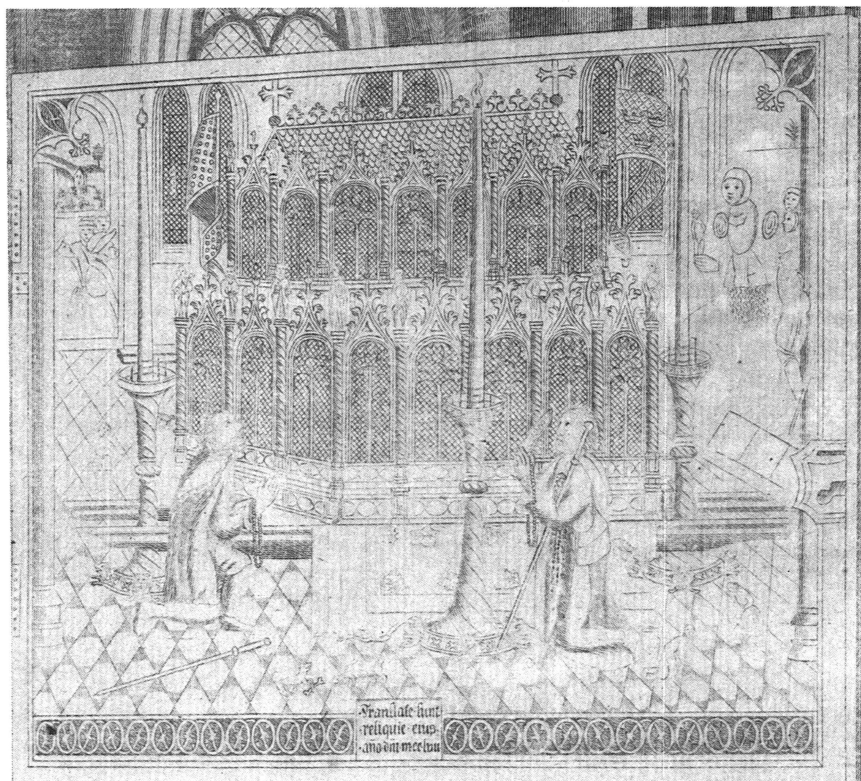

Bild 1 b. S:t Eriks tavlas »pärm» sådan den återges i bild 1 a.

något unikt var dess originella konstruktion. Mig veterligt finns ej något känt exemplar av ett liknande. Den säregna formen gör att man knappast kan tänka sig, att S:t Eriks tavla gjorts för domkyrkans högaltare; skåpet kom ju i ett visst läge, nämligen då endast yttersidan stod framme, att framstå som asymmetriskt.

För en datering av S:t Eriks tavla och för ett inställande av densamma i dess konsthistoriska sammanhang är vissa detaljer i utformningen av vikt. Sålunda anger den örnfotsförsedda vapenbilden å tredje och sjätte skulpturscenerna att tavlans beställare är ärkebiskop Jacob Ulfsson. Detaljer i bildkompositionerna anger att skåpet sannolikt utgått från lübeckaren Bernt Notkes verkstad, samma mästare som gjort S:t Görans och draken i Stockholms Storkyrka, en skulpturgrupp som på 1480-talet beställdes för glorifiering av den stora segern på Brunkeberg

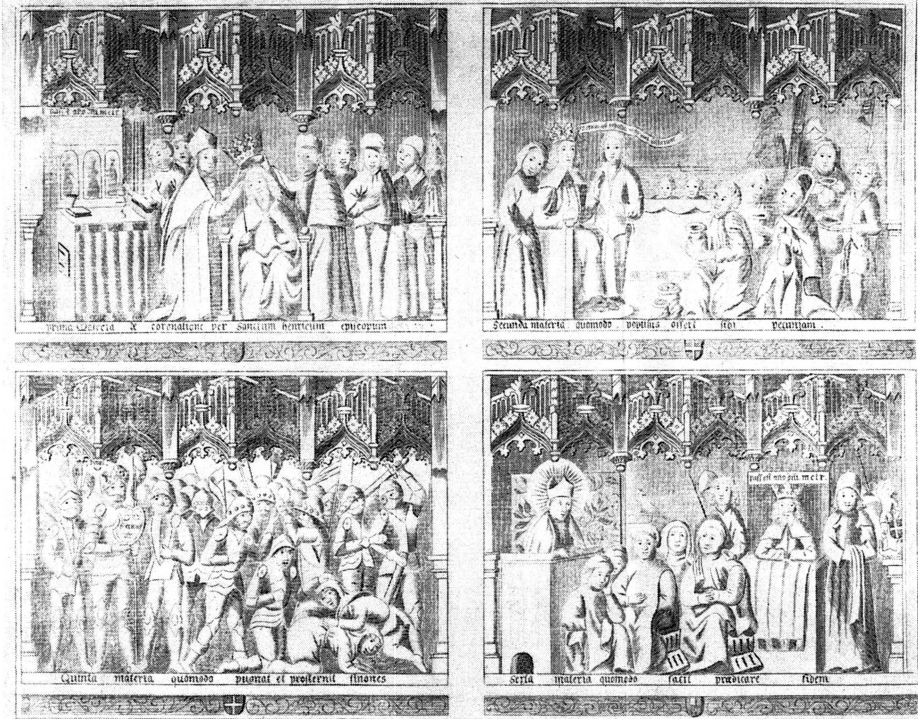
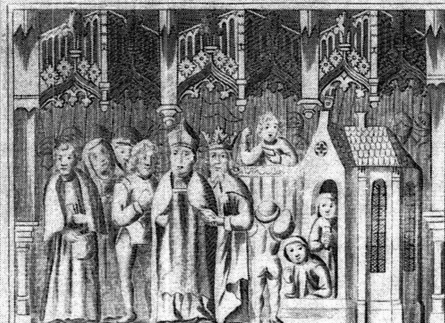

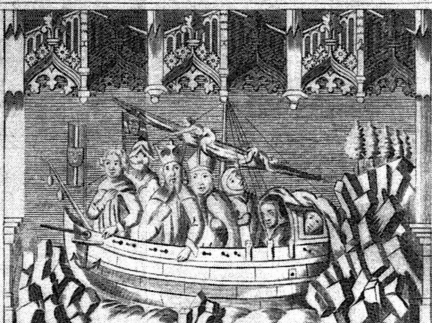
Bild 2. Första uppslaget i altarskåpet med 8 skulpturscener ur Erik den heliges levnad.

1471. Vissa detaljer, särskilt i den målade sviten – som kan antas vara utförd av den med Notke samtida lübeckaren Herman Rode – anger att konstnären låtit scenerna vid Erik den heliges martyrdöd befolkas av personer ur striden vid Brunkeberg. Det skulle här föra för långt att närmare ingå på denna dubbelkomposition, men det framgår klart, att konstnären varit mån om att så att säga kläda kampen mot danskarna med paralleller från konung Erik Jedvardssons strider med dessa vid pass 300 år tidigare.

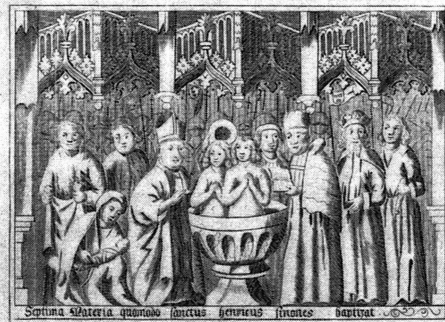
I det förtjänstfulla och för vår förståelse av Uppsala domkyrkas byggnadshistoria grundläggande arbete, som professorerna Gerda Boëthius och Axel L. Romdahl utgav till domkyrkans 500-årsjubileum 1935, har S:t Eriks tavla upptagits till behandling och det resultat författarna därvid kommer till är överraskande. De ser nämligen i S:t

Tercia materia quomodo dedicatur ecclesia et ei sacerdotes

Quarta materia de navigatione regis et episcopi in Islandiam

Septima materia quomodo sanctus hericus finones baptizat

(Bild 2, högra sidan)

Eriks tavla – sådan den kan studeras på Peringskiölds ritningar – icke ett ursprungligt altarskåp utan endast ett fragment av ett dylikt. De framställer som troligt att de flyglar, av vilka S:t Eriks tavla utgörs, från början ingått i det stora altarskåp, som smyckade domkyrkans högaltare. Huvuddelen av detta altarskåp, dvs. corpus, kvarstod enligt författarna på högaltaret till branden 1702 och kan studeras på ett stick hos Pufendorf, föreställande Karl X Gustafs kröning i domkyrkans kor 1654. Högaltarskåpet skulle vid något tillfälle – vid reformationen? – ha berövats sina yttre flyglar och av dessa hade man skapat det säregna altarskåpet, S:t Eriks tavla, som prydde helgongraven under 1600-talet. Vissa delar av det nämnda högaltarskåpet har enligt författarna förkommit.

Helt visst är denna av Boëthius–Romdahl framställda rekonstruktion

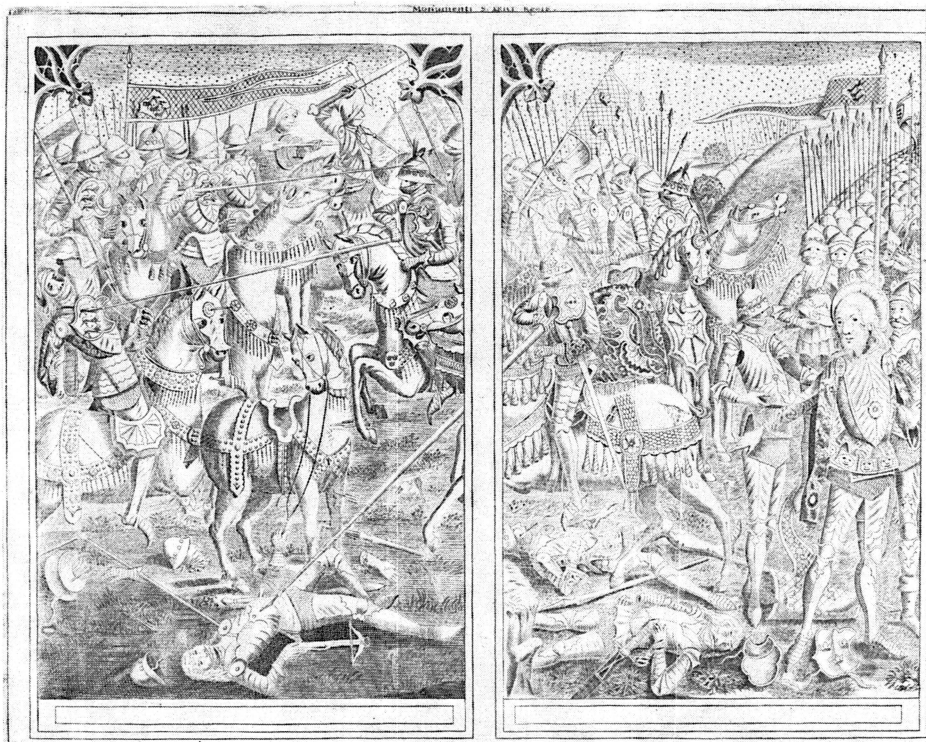
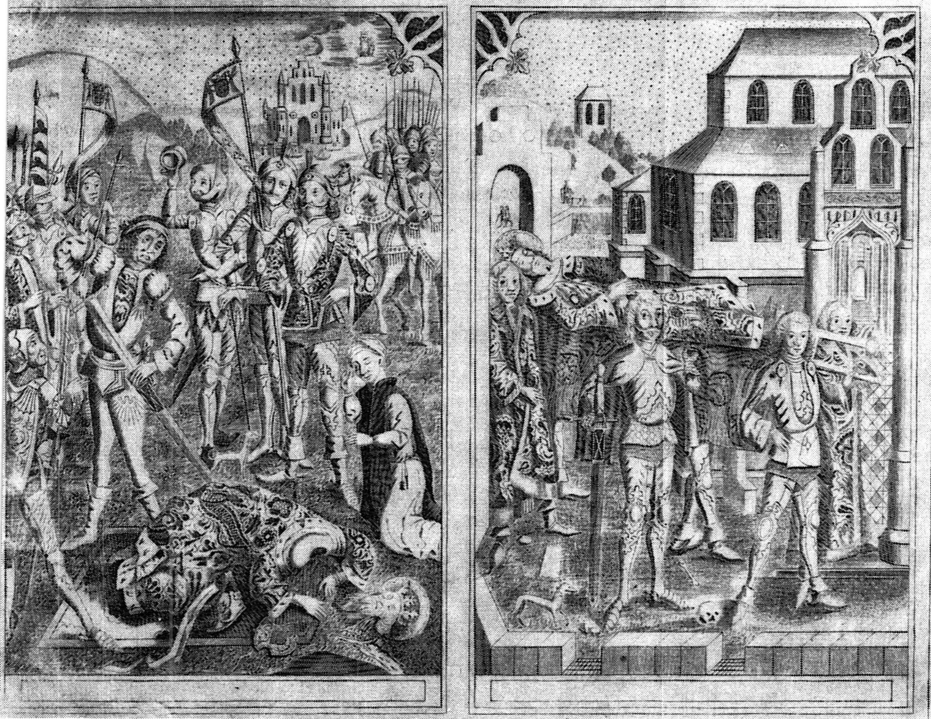

Bild 3. Andra uppslaget med 4 målningar skildrande helgonkonungens martyrdöd 1160 och överbärandet till Domberget ovan martyrlatsen på 1270-talet.

inte riktig. Författarna har ej beaktat att tavlorna i det skulpturala uppslaget i S:t Eriks tavla är numrerade och för den skull måste ha sina bestämda platser. I den rekonstruktion de framlägger kommer första uppslagets skulpturbilder att klyvas på så vis att n:ris 1, 2, 5, 6 kommer på vänstra flygeln och n:ris 3, 4, 7, 8 på den högra. Placeringen skulpturtavlorna sinsemellan blir logisk endast under den förutsättningen att numreringen följs i enlighet med vad som ovan av mig angivits.

Om det högaltarskåp, som Boëthius-Romdahl betecknar som domkyrkans medeltida, ger Peringskiöld en del upplysningar och säger detsamma vara »en mycket konstig och nätt i trä utharbetad Altartafla som innehöll Vår Herras JEsu Christi födelses och pinos historia». I 1693 års inventarieförteckning karakteriseras altartavlan som »bestående af 9 stycker större och smärre stycker eller fördehningar medh

(Bild 3, högra sidan)

dess tillhöriga Crucifix, Bilder, och tornet ofwan uppå medh dess Zirath heel färdigh». Varken hos Peringskiöld eller i inventariet anges altarprydnadens ålder, men efter sticket i Pufendorf att döma är det tvivel underkastat om den kan föras till Notkes-Rodes krets. I varje fall kan den svårigen sammankopplas med S:t Eriks tavla. Även om vi här inte ytterligare kan ingå på de problem, som är förknippade med domkyrkans altarprydnader före branden 1702, kan vi fastslå att *S:t Eriks tavla* var en enhet för sig och att den med största sannolikhet aldrig smyckat domkyrkans högaltare.

Not och litteratur

Studien »S:t Eriks tavla i Uppsala domkyrka» publicerades först i Uppsala Nya Tidning 7.2.1942. Endast obetydliga förmella korrigeringar har gjorts nu.

Joh. Peringskiöld, *Monumenta Ullerakerensia* . . . Stockholm 1719.

Gerda Boëthius och Axel L. Romdahl, *Uppsala domkyrka 1258-1435*, Uppsala 1935.

Gustaf Holmgren, När försvann det gamla S:t Eriks skrin?; i *Kyrkohistorisk Årsskrift* 1946.

Artur Bygdén, Sankt Eriks skrin genom tiderna; i *Erik den Helige, Historia, Kult, Reliker*, Studier utgivna under red. av Bengt Thordeman, Stockholm 1954.